

Україна ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Київ • 2019

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
завідувач відділу історичних студій
Науково-дослідного інституту українознавства
МОН України

ГЕОПОЛІТИЧНА ПАСТКА: ГЕТЬМАНАТ ТА АНТАНТА (1918 р.)

Анотація. У статті висвітлено геополітичне становище Української Держави в часи завершення Першої світової війни, намагання гетьманського уряду встановити дипломатичні взаємини з державами Антанти та вплив країн-переможниць на внутрішньополітичні процеси в Україні восени 1918 р.

Ключові слова: Гетьманат, Антанта, українська дипломатія.

Після перевороту 29 квітня 1918 року на чолі зі П. Скоропадським і проголошення його гетьманом всієї України, соціалістичні партії та групи, що стали основою Центральної Ради, після ліквідації УНР перейшли в опозицію до нової влади. Російські монархісти розпочали розробляти схеми і комбінації щодо повернення України в лоно майбутньої відновленої «білої» Росії, а російські більшовики, ліві есери та анархісти й узагалі не бачили української державності у будь-якій її формі, тим паче – поза нової світової «червоної» неоімперії. І поміж усіма цими силами було встроєно німецький та австро-угорський чинник, озброєний 450-ма тисячами «багнетів» і який грав у тому державно-політичному пасьянсі свою, особливу й егоїстичну, але регулюючу й іноді підкидну роль, що часто супроводжувалась диктаторським тиском щодо зміни поточних правил гри тощо.

Тим часом погіршилася зовнішньополітична ситуація. Центральні держави зазнавали поразки в Світовій війні. Вже у жовтні розвалилася Австро-Угорщина, а в листопаді 1918 року революція сколихнула Німеччину. Гетьманат же не мав власної армії для захисту від більшовизму зовнішнього і соціал-більшовизму внутрішнього. З огляду на такий стан речей, і не без наполегливих порад німців, П. Скоропадський вдався до спроб

порозумітися з вітчизняними соціалістами. 5 жовтня 1918 року він зустрівся з провідниками опозиційного альянсу лівих партій – Українського національного союзу (УНС) щодо створення нового гетьманського уряду, до складу якого мали б увійти українські соціалісти – представники УНС. Такий уряд було сформовано 24 жовтня 1918 року шляхом реорганізації Ради Міністрів Ф. Лизогуба, куди увійшли такі помірковані соціалісти.

Та все ж, попри включення представників УНС до гетьманського уряду, 26 жовтня 1918 року український есер М. Шаповал зустрівся з головою Української національної партії А. Макаренком, який мав впливи серед залізничників, задля обговорення плану збройного усунення гетьмана й підняття нового повстання проти його режиму, проте вже з залученням до нього військовиків Армії Української Держави. Наступного дня (27 жовтня) голова УНС соціал-демократ В. Винниченко мав зустріч з М. Шаповалом, після чого вони очолили безпосередню підготовку до заколоту.

Армії Центральних держав на терені України поступово зайняли нейтральні позиції щодо українських державних справ, тоді як у країні знову ширяться протигетьманські повстання, а на півночі скупчується Червона армія. Усе це спонукало опозиційний УНС скликати 17 листопада конгрес лівих партій та переобрати владу мирним шляхом. Конгрес мав би визначити питання легітимності влади гетьмана, проте фактично на ньому планували визначити легітимність гетьманського режиму. Утім змовники ж вирішили здійснити виступ за будь-якого рішення Національного конгресу, що сприяло рішенню П. Скоропадського заборонити проведення Конгресу і схилитися до необхідності заручитися підтримкою офіцераства та «білої» Росії. Тож 13 листопада Рада Міністрів заборонила Конгрес, оголошений до скликання Українським національним союзом. Шляхів до примирення чи можливих кроків до поступок вже не було.

Заколотникам було відомо, що того дня (13 листопада 1918 року) створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ухвалила рішення про невтручання у внутрішні справи українського народу, а тому на засіданні в ніч на 14 листопада його учасники остаточно відмовилися розглядати будь-які можливості мирного переобрання влади й затвердили план повстання. Відомо, що перед цим лідер заколотників В. Винниченко у помешканні заступника міністра фінансів України соціал-демократа В. Мазуренка зустрічався з більшовиками Х. Раковським та Д. Мануїльським, де й було остаточно домовлено про початок повстання [3, с. 158]. Учасники тих подій знали, що через протидію Берліна та Відня П. Скоропадський не встиг організувати регулярну армію, і коли ці країни зазнали революцій та поразки у світовій війні, влада гетьмана залишилася без надійного захисту [9].

Маючи намір заручитися підтримкою Антанти, П. Скоропадський змушений був 14 листопада змінити уряд Ф. Лизогуба на русофільський на чолі

з С. Гербелем. Вже наступного дня нова Рада Міністрів оприлюднила направи і завдання щодо своєї діяльності [25]. П. Скоропадський ще з середини літа 1918 року не мав сумнівів у безумовній поразці у Першій світовій війні Центральних держав. Тому перші спроби встановити контакти з нейтральними державами, а через них з представниками Антанти розпочалися з українського боку ще влітку 1918 року. Зокрема, українське Посольство в Берліні займалося не лише, власне, німецькою та центральноєвропейською політикою [10], а й підтримувало зв'язки з дипломатами нейтральних держав (Іспанії та Нідерландів) та сприяло налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії та Грузії з Українською Державою. Чи не відразу після прибуття посла Ф. Штейнгеля [12] до Берліна його відвідали високопосадовці дипломатичних місій Іспанії князь Ф. Радзивілл, представник Фінляндії доктор Г. Гуммерус і Е. Шифф, італійський посол (як приватна особа), колишній посол Росії в Японії, потім у Вашингтоні барон Розен [53, арк.10].

Києву вдалося заслати свого представника до Швейцарії, який повернувся в Україну з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді з пропозицією вступити в ділові відносини. Швейцарія пропонувала також відрядити до неї українського офіційного представника й обіцяла направити свого до Києва. Зацікавленість у співпраці з Україною виявили й швейцарські торговельно-промислові кола. Д. Дорошенко писав, що головним тоді завданням української політики було «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ» [23, с. 129; 24, с. 17]. Гетьманський міністр закордонних справ прагнув домогтися від Німеччини сприяння в питанні «допуску представників самостійної України на мировий конгрес» [19, с.151].

Приділено було увагу й встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них – з державами Антанти [8, с. 120]. Так, у конфіденційному листі від 6 липня 1918 року до Д. Дорошенка Ф. Штейнгель доповідав про свою розмову тет-а-тет з представником Фінляндії: «Пан Гуммерус висловив побажання про взаємне визнання і утворення тісного контакту між Україною і Фінляндією [...] Я з свого боку по одержанню від Вас інструкції, якщо вони, в чому я не сумніваюсь, будуть погожі, вживу всіх заходів щодо найскоршого вирішення порушених питань» [53, арк. 23]. Ішлося й про те, що Фінляндія мала намір повернути на батьківщину 2 тисячі українців-військовополонених, що служили в колишній російській імператорській армії. Як наслідок, вже 20 серпня 1918 року д-р Г. Гуммерус виїхав до Києва на чолі делегації фінського уряду, про

що Ф. Штейнгель заздалегідь повідомляв телеграмою міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка [28, с. 279]. Попри заяви представників урядів Фінляндії, Швейцарії та Швеції, що вони погоджуються визнати незалежну Українську Державу, насправді становище було не таке вже й просте. Європа розділилася на два супротивні табори, а нейтральні держави не надто квапилися порушити рівновагу своєї хиткої недоторканності у цьому протистоянні. Так, наприклад, показовою була позиція Іспанії (і не тільки), посол якої П. де-Барнабе у розмові з Ф. Штейнгелем заявив, що визнання України з боку його держави могло б відбутися у випадку, «якби одна з держав Згоди, особливо Франція, визнала б сучасний стан річей на Україні» [53, арк. 11]. Коментуючи цю заувагу в листі до Д. Дорошенка, Ф. Штейнгель небезпідставно висловив сумнів щодо швидкого визнання Францією Української Держави¹.

Водночас, на тлі успішного візиту гетьмана до кайзера, військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими були й зовнішньополітичні перспективи Української Держави. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 року капітулювала Болгарія, а за нею – Туреччина.

Розуміючи складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій, вже 2 жовтня 1918 року український посол в Берліні Ф. Штейнгель телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «велительно диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустрине перешкод для окупації України, якщо про це прохати» [19, с. 151]. Телеграма посла мала наслідки: 7 жовтня 1918 року Рада Міністрів постановила вжити усіх заходів і зусиль на всіх рівнях, «аби домогтися у випадкові відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави» [45, арк. 6–7]. Урядовці також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїздку до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами.

Переймався майбуттям Української Держави після завершення Світової війни й український посланець в Австро-Угорщині В. Липинський. Як і Ф. Штейнгель він був переконаний, що «для нашої держави можуть

¹ Нагадаю, що 23 грудня 1917 року в Парижі відбулася конференція держав Згоди (Франції та Великої Британії). Учасники конференції схвалили таємну «Угоду між Францією та Англією щодо дій у Південній Росії», в якій зазначалося, що Україна, Крим та Бессарабія належатимуть до французької зони впливу, а витрати будуть спільними й оплачені міжсоюзницьким централізованим органом. Французька зона визначалася на захід від лінії: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин й до Польщі включно; британська – на схід від неї, тобто включно із Кавказом і Закавказзям [67, р. 30].

скоро наступить дуже скрутні часи» [27]. У своєму листі до Є. Чикаленка В. Липинський ще 3 жовтня запевняв, що Австрія безумовно укладе мир з Антантою, а за нею мусить піти Німеччина. «Се означає для нас – або вивід німецьких [військ] з України – і повну ліквідацію німецьких впливів, або-ж, у всякому разі, як-би війська навіть і осталися на деякий час, сильне зменшення цих впливів. До цього моменту ми мусим дійти приготованими, – наголошував й, водночас, застерігав В. Липинський. – Коли Україну буде в той час репрезентувати теперішній уряд з одного боку і Національний Союз з другого – то наша справа програна. Антанта тоді спиратиметься на всі протиурядові протиукраїнські елементи, і наступить “возсоединеніє”» [27].

Український посол у Відні виклав свій алгоритм розв’язання цієї задачі з кількома невідомими, і з підтримкою якого В. Липинський просив Є. Чикаленка піти до пана гетьмана й представити йому «вагу хвилі і небезпечність ситуації» [27]. Тож, на його думку, слід було зробити так, щоби на час завершення війни Антанта вже застала в Україні офіційне національне представництво і реорганізований цим представництвом уряд. Тому, конкретизуючи свої міркування, В. Липинський наполягав на щонайшвидшому скликанні Союму² (або, принаймні, його сурогату у формі представництва партій та організацій) та на створенні ділового коаліційного уряду з українською більшістю в ньому, але й з членством представників росіян і поляків (розуміється, місцевих). «Се спасе Гетьмана як персоніфікацію Української Держави, ... заприсягаючи до державної роботи росіян та поляків, се відбере від Антанти частину сил, на котрих могла б будуватись протиукраїнська політика», – запевняв він. Однією ж з кінцевих умов коаліційного уряду мусило б бути відступлення від гасла соціалізації (не соціалізму, а тим більше – демократизму). В. Липинський мав надію, що українські опозиційні партії, «поучені гірким досвідом», згодяться на такий компроміс заради збереження державності [27].

Проте, перебуваючи у Відні, посол не знав про амбіційно-агресивні наміри непримиренної ліворадикальної опозиції. Зрештою, невдовзі у цьому переконається і сам П. Скоропадський, коли 24 жовтня погодиться на створення коаліційного з поміркованими соціалістами уряду. Проте реформування уряду Ф. Лизогуба було даремним і курс на повалення державного ладу соціалісти мають намір втілити у життя, попри певні політичні конфігурації та реверанси з боку гетьмана. Зрештою, хиткий коаліційний кабінет не проіснував і місяця...

² 15 жовтня 1918 року на засіданні Ради Міністрів її голова Ф. Лизогуб повідомив урядовців про лист гетьмана П. Скоропадського, у якому йшлося про своєчасність рішення розпочати розробку закону про вибори до Державного Союму. Урядом було ухвалено вже найближчого часу розглянути засади, на яких мало би бути розроблено Акт про вибори [45, арк. 16].

Що ж до політики зовнішньої, то В. Липинський, на шляху до «приборкання» Антанти, пропонував прямувати через пошук порозуміння з Польщею. Логіка такої тактики полягала в усвідомленні, що серед політичних кіл держав Антанти і Росія, і Польща мали більше прихильників, ніж Україна. Росія ж, апріорі, усі свої впливи вживатиме проти державної України, проте коли під крилом Антанти до процесу долучиться і Польща, може настати російсько-польське порозуміння коштом України. Відтак, діючи наввипередки, Україна мусила б розбити російсько-польський союз в Антанті, відтягнувши Польщу на свою сторону (позаяк на прихильність Росії сподіватися було годі). Тож, режюмував В. Липинський, українці матимуть: «1) Гетьмана, 2) діловий коаліційний кабінет, 3) національне офіційне представництво і серед Антанти згоду Польщі за нашу самостійність і її піддержку, то пожертвувати цим всім для “єдиної і неділимої” Антанта не зважиться» [27]. Зближення ж з поляками можна було розпочати, як на його думку, у перебігу запланованого початку роботи міжнародної комісії у справі Холмщини із ратифікації миру Австрією. Утім, перспективи реалізувати таку комбінацію також виявилися примарними: комісію з хомського питання так і не було скликано, а внаслідок швидкоплинного розпаду Австро-Угорщини в Західній Україні розгориться кривава українсько-польська війна...

Шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, до Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж та Ясси. 15 жовтня, за доповіддю міністра закордонних справ щодо необхідності повідомити держави Антанти про ставлення Української Держави до Центральних держав та більшовицької Росії, урядом було ухвалено рішення про спрямування українських особливих дипломатичних місій до Великобританії, Франції та США і про надання грошових асигнувань цим посольствам [45, арк. 16]. У цей час Рада Міністрів здійснює превентивний дипломатичний хід й оголошує про міжнародний нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 року в бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіяко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітету України» [19, с. 151].

Наступного дня Австро-Угорська імперія перетворилася на «Союз Держав»³. У Німеччині швидко насувалася демократизація. Диплома-

³ Тоді ж, 17 жовтня 1918 року, дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради Міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни у зв'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», російській партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів-власників, інші русофільські угруповання.

тичне представництво у Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництва дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їх згоди на переговори з українським урядом. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами» [19, с. 152]. Ось чому 22 жовтня 1918 року Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна [21, с. 54], а звідти – до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр В. Орландо [22, с. 58].

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрів увесь склад українського Посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч з німецьким колегою В. Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до поки Україна сама буде спроможна створити власну армію [24, с. 364–366]. Утім варто зауважити, що Берлін зрештою вирішив вивести свої війська з України. Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також Г. фон Буше-Гадденгаузеней Новака⁴, голову Рейхстагу й деяких послів⁵. Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф. Р. Штейнгель досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчутти саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу» [24, с. 364–366].

⁴ 16 липня 1918 року в Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше-Гадденгаузеней у присутності австро-угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє-Шіллінгсфурста спалив український оригінальний примірник Таємного протоколу щодо статусу Галичини між УНР та Австро-Угорщиною, укладеного додатково до Берестейського мирового договору [69, с. 24]. Свого часу член делегації Центральної Ради М. Любинський 24 лютого 1918 року в Бересті передав цей Таємний протокол Ф. Візнеру та німецькому послу в Австро-Угорщині Ф. Розенбергу, який відвіз документ до Берліна. Сьогодні оригінал австро-угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві (у підрозділі: Державний архів Дому та Двору – архів Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини).

⁵ Тим часом Антанта переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 року французький посланець у Яссах граф Сент-Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим-небудь виявив перемену германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продиктували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада у Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада було підписано Комп'єнтське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.

Наприкінці жовтня 1918 року в гетьманському палаці усвідомлювали, що внутрішньодержавне становище є загрозливим, проте не катастрофічним. У київських владних колах знали мало про становище Західного фронту Світової війни й не мали чіткого уявлення про подальші геополітичні плани Антанти. Щойно призначений посланцем до Вашингтона в США І. Коростовець згадував про тогочасні міркування з цього приводу в урядових колах: «Міністер Закордонних Справ Дорошенко був у від'їзді, його ж заступник Палтов, як мені сказали, пропонував Урядові звернутися до Держав Антанти, з заявою, що Україна, як нейтральна країна, не може бути об'єктом і місцем військової акції. Такий виступ мені здався не до речі, про що я сказав Товаришу Міністрові Закордонних Справ Палтову, порадивши звернутися до Держав Антанти з пропозицією встановити ділові взаємовідносини, що були порушені німецькою окупацією. [...] Здавалося, що після всього того, що я бачив у Петербурзі й Фінляндії і спробувавши вже зміни революційних подій, мені треба було б швидше виїздити, особливо ж маючи на увазі пораду мого секретаря Т-енка, що був у зносинах з націоналістичною опозицією і знав про ті виступи, що готували проти Гетьмана, Петлюра та Винниченко. [...] При слідуючому побаченні з Гетьманом Скоропадським, він мені сказав, що чув про мою пропозицію прискорити зв'язок з Державами Антанти, що вважає цей крок бажаним» [31, с. 294–296]. Тож було вирішено, що І. Коростовець перед від'їздом до США відвідає румунські Ясси, де проведе відповідні перемовини з тамтешніми представниками держав Антанти та румунським урядом (Бухарест тоді ще перебував під контролем австро-угорського війська).

П. Скоропадський 24 жовтня урочисто відзначив півріччя свого гетьманування й перебував у стані, сповненому надій та сподівань (німецькі війська ще перебували в Україні, контакти з Антантою та нейтральними державами поволі налагоджувалися, коаліційний уряд з лівою опозицією якраз того дня було сформовано). «В якому райдужному настрої я був, і здавалось, справи склалися добре», – згадував гетьман [42, с. 291]. Принагідно варто зауважити, що ще наприкінці вересня 1918 р. П. Скоропадський говорив тому ж таки І. Коростовцю про своє намагання «утворити державну організацію України й припинити розвиток анархії». «Для цього треба безумовно створити з України цілком окрему державу – не з ненависти до Москви, але з історичної konieczности. Ані союз, ані федерація з Москвою – неможливі», – наголошував гетьман [31, с. 294]. При цьому він зауважив: «Організуючи Україну для самостійного життя, я сповняю свій патріотичний обов'язок супроти моєї Батьківщини, а зовсім не змагаю до особистих цілей і не виконую тих чи інших чужих директив. Але, звичайно, я мушу рахуватися з фактом німецької окупації та зі зобов'язаннями, що були прийняті попереднім урядом Центральної Ради» [31, с. 294].

4 листопада І. Коростовець разом з кн. С. Путятінім прибув до Ясс, де в українському консульстві зустрівся з надзвичайним представником гетьмана В. Дашкевичем-Горбацьким та генеральним консулом К. Чоботаренком, який водночас був тісно пов'язаний з антигетьманським підпіллям в Україні.

У Яссах І. Коростовець відвідав румунських міністрів і через старі дипломатичні зв'язки (зокрема, через колишнього російського посланця С. Поклевського-Козела, французького військового агента Маркіза де Белльоа та сербського посла І. Анастасієвича) домогся зустрічі з послами Великобританії, Франції та США. Виявилося, що незадовго до цього до Ясс прибула російська делегація з колишніх членів державних Ради і Думи (В. Гурко, В. Демченко, П. Мілюков, О. Кривошеїн, В. Рябушинський, Н. Шебеко, К. Кровопусков, кн. А. Куракін, О. Меллер-Закомельський, В. Шульгін та ін.). Делегація прохала Антанту не визнавати гетьманський режим (як сепаратистський і зрадницький) та українську державність, а натомість надати допомогу у відновленні єдиної та неділимної Росії. Йшлося й про нагальну потребу військової окупації Півдня України. У поданій делегацією спеціальній записці з цього приводу наголошувалося, що «з українцями недопустимі ніякі розмови, бо само поняття “український народ” вигадано німцями. Офіційне визнання слів “Україна” і “українці” неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря» [23, с. 284].

7 листопада у французькому консуляті відбулася зустріч І. Коростовця з сером Г. Барклаєм і Сент-Олером та з американським представником для з'ясування ставлення держав Антанти до питання визнання України й установа з нею ділових взаємовідносин, проте ті заявили, що він є для них не більше, ніж приватною особою. Наприкінці довгих і нелегких перемовин І. Коростовець зрештою змушений був заявити про доручення йому П. Скоропадським повідомити, «що Гетьман готовий відмовитися від влади, коли це допоможе справі й облегчить становище його Батьківщини», на що Сент-Олер зауважив на вимозі скласти інший український уряд, де б германофілів змінили особи антантофільського спрямування [31, с. 295].

Відбув І. Коростовець розмову і з французьким консулом Е. Енно, який мав неабиякий вплив на посла своєї держави. Як засвідчував гетьманський представник, цей французький нібито фахівець з російсько-українських справ «не бажав вживати навіть назви Україна й край цей називав “Южною Руссю”». Суть його міркувань полягала у тому, що Україна взагалі не має власної історії, ані мови, ані чогось такого, що відрізняло б її від решти Росії. Е. Енно стверджував, що українське питання було штучно створене Австро-Угорщиною та Німеччиною, що стояла за її

спиною, які прагнули, поділивши Росію, облежити в такий спосіб захоплення її Центральними державами й таким чином створити новий фронт проти Антанти. При цьому французький консул, повноваження якого були доволі невизначеними й сумнівними, категорично й зверхньо заявив І. Коростовцю, що уряд гетьмана «мусить бути усунений й замінений об'єднаним російським урядом» [31, с. 297–298]. Фактично ж то був неприхований ультиматум П. Скоропадському, й гетьманський посланець, звісно ж, негайно передав його своєму патрону до Києва.

Французькі представники в Яссах запевняли І. Коростовця «з приводу оборони України від большевиків, що в речені між уходом німців і приходом союзників будуть вжиті спільні заходи як на півночі, так і на Сході з боку Добровольчої Армії. Мені підкреслили, що союзники чекають на те, що українські війська об'єднаються з льокальним елементом решти Росії, цебто з Добровольчою Армією, військами Дону, Кубані, Сибіру для відпору большевиків. При умові виконання цього побажання, було обіцяно послами, що Антанта прийде на поміч Україні. Розмір і характер допомоги буде з'ясований військовим командуванням» [31, с. 297–298]. Усе це також було доведено до відома гетьмана та уряду Української Держави.

9 листопада 1918 року, у день, коли у Райхстазі розглядали питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу Вірчі грамоти. Протягом 20–25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаете про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II у тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності [58, с. 282]. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини [24, с. 370]. На третій день німецької революції Д. Дорошенко виїхав з Берліна до Швейцарії, щоб розпочати переговори з представниками Антанти. Однак коли він прибув до Берна, то дізнався про кардинальні зміни, які відбулися в Україні.

Того ж дня (9 листопада) П. Скоропадський отримав від посла України в Німеччині Ф. Штейнгеля термінове і докладне повідомлення про революцію у Німеччині й позбавлення престолу кайзера Вільгельма II. Тоді ж гетьманові передали і прокламацію опозиційного УНС про скликання ним 17 листопада Українського Національного конгресу, що неприховано означало на намір лівих сил легітимізувати таким чином повалення гетьманського режиму.

Сам П. Скоропадський з цього приводу відверто написав у спогадах: «Нарешті, настало 9 листопада, день, який я завжди вважав останнім днем мого Гетьманства». 10 листопада гетьман у своїй Грамоті «До всіх

громадян України» закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини і спокою, наголошуючи, «що порушати в ці дні звиклий хід державного життя навіть з найкращими замірами було б те саме, що наражати нашу країну на велику небезпеку, а може бути, не дай Боже, і на загибель» [39]. Після цих слів, які за іронією подій виявилися пророчими, гетьман висловив сподівання на розуміння ситуації громадянами, одночасно попереджаючи, що в його «розпорядженню мається достаточна сила, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку» [39].

У цьому контексті заслуговує на увагу свідчення гетьманського міністра земельних справ В. Леонтовича, яке він дав Верховній слідчій комісії Директорії. Ідеться про зустріч гетьмана П. Скоропадського з донським отаманом П. Красновим 3 листопада 1918 року на ст. Скороходово [4, с. 63] та подальші політичні інсинуації з цього приводу, що були зумовлені інтерв'ю отамана пресі щодо нібито прихильного ставлення гетьмана до єдиної Росії й, зокрема, задвогвим тостом П. Краснова на честь гетьмана України, який подала пресі офіційна Українська телеграфна агенція (УТА). Сам П. Скоропадський вже 5 листопада, оповідаючи про цю зустріч, під час обіду з членами Ради Міністрів офіційно заявив, що союз з Доном має винятково економічний складник та спільну потребу у протистоянні більшовикам і що у відносинах з найближчими сусідами України та іншими світовими державами він непохитно стоятиме на ґрунті самостійної Української Держави. Тож згаданий вище В. Леонтович у свідченнях від 17 січня 1919 року про цю подію та викривлення її суті й змісту гетьманськими опонентами згадував: «Гетьман вважав потрібним разом з Доном оборонятися од большевиків, і тому обстоював за призначення Дону грошової заповомоги. Одночасно він пропонував дати грошову і військовими знаряддями допомогу Галичині для боротьби з Польщею, тільки зробивши се так, щоб не зламати нейтралітету. Се було, здається, за 4 дні до Грамоти Гетьмана про федерацію» [48, арк. 89 зв.–90]. Тобто 10 листопада 1918 року, коли у своїй Грамоті «До всіх громадян України» П. Скоропадський закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини та спокою і у якій ані натяком не йшлося про жодну подобу федерації чи про єдину Росію [39]. Соціаліст і міністр сповідань О. Лотоцький, даючи 18 січня 1919 року свідчення тій же Верховній слідчій комісії Директорії, згадав, що під час прийняття меморандуму від «Київської Просвіти» в справі аспірацій деяких діячів щодо російської мови, П. Скоропадський «в найрішучіших виразах запевняв нас в своїй вірності українським національним інтересам, і на моє остаточне запитання, чи можемо ми заспокоїти тривожні переживання членів українських “Просвіт”, які звертаються до нас з запитаннями, Гетьман одповів: “Я скоріш умру, чим зраджу Україні”» [48, арк. 108].

Тож, що мало відбутися за ці кілька днів? 11 листопада 1918 року Німеччина, підписавши у Комп'єнському лісі перемир'я з державами Антанти, фактично оголосила про свою капітуляцію у Першій світовій війні⁶. У новій ситуації збільшується й тиск на П. Скоропадського не тільки з внутрішнього боку, але й із зовнішнього.

На середину листопада 1918 року внутрішня ситуація в Україні вкрай загострилася. Насувалася урядова криза, записка дев'яти міністрів про необхідність зміни юридично-державного статусу країни та її зовнішньополітичної орієнтації поставили державу та її політичну еліту на межу розколу. У ніч з 13 на 14 листопада активні дії розпочала й радикальна соціалістична опозиція, яка створила т. зв. Директорію. З огляду на події, що склалися, П. Скоропадський опинився між «молотом та ковадлом» історичної круговерті й фактично у патовій ситуації, де кожен крок вів до розпалення внутрішньополітичної пожежі. Один з них гетьман здійснив, коли 14 листопада оголосив Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією [7]. Того ж дня він доручив С. Гербелю скласти новий Кабінет міністрів – без германофілів і самостійників та налаштований проросійськи та проантантівськи. Цей уряд мав бути тимчасовим, до з'ясування відносин з Антантою.

Зрештою, 14 листопада 1918 року світ побачила Грамота гетьмана всієї України, яка увійшла в історію як «Грамота про федерацію України з Росією»⁷. У грамоті цій зокрема зазначалося: «Перемир'я між Німеччиною й Державами Згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

⁶ 9 листопада 1918 року газета СДПН «Форвертс» опублікувала заяву, в якій йшлося: «більшість (берлінського) гарнізону, з їх гарматами та артилерією, ставлять себе в розпорядження Робітничо-Солдатської Ради. Цей рух скеровується Німецькою соціал-демократичною партією і Незалежними соціал-демократами». Тоді ж Макс Баденський усвідомив, що утримати владу буде вже неможливо і для збереження порядку її слід якомога швидше передати помірним соціал-демократам. Опівдні 9 листопада він, за власною ініціативою, оголосив про зречення кайзера від обох престолів (пруського та імперського) і передав свої повноваження вождю соціал-демократів Ф. Еберту. Після цього товариш Ф. Еберта по СДПН, держсекретар в уряді Макса Баденського Ф. Шейдеман оголосив про падіння монархії і проголосив Німеччину республікою. 10 листопада Загальні збори берлінських робітників і солдатських рад (Vollversammlung der Berliner Arbeiter- und Soldatenräte), обрали тимчасові органи державної влади – Виконавчу раду робітничих і солдатських рад Великого Берліна (Vollzugsrat des Arbeiter- und Soldatenrates Groß-Berlin) і Раду народних уповноважених. Остання складалася з представників СДПН і більш лівої Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини. Головами Ради народних уповноважених (Vorsitzende des Rates der Volksbeauftragten) стали соціал-демократ Ф. Еберт і незалежний соціал-демократ Г. Гаазе. Кайзер, що все ще знаходився у своїй ставці в Спа, після отриманого від В. Гренера запевнення в неможливості відновлення монархії ввечері 10 листопада виїхав до Нідерландів, де й зрікся обох престолів 28 листопада 1918 року.

⁷ Згідно зі спогадами гетьмана, він написав цю Грамоту спільно із заступником міністра закордонних справ О. Палтовим вночі 13 листопада, після розпуску коаліційного уряду Ф. Лизогуба [42, с. 305]. Варто також додати, що особистий секретар гетьмана С. Моркотун, перебуваючи вже в еміграції у Франції, стверджував, що це саме він зредагував гетьманську Грамоту про федерацію і що саме в нього зберігалася чернетка цієї грамоти [2].

[...] Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність краю і в її межах перший раз свobodно віджили всі пригноблені та пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. [...] На тих принципах, які – я вірю – поділяють усі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії [...]» [14, с. 20].

Згодом сам П. Скоропадський у жовтні 1920 року так пояснював кореспондентові швейцарської «La Gazette de Lousanne» леймотив такого свого суперечливого та неоднозначного акта: «Союзні місії прибули до Яс з великою кількістю пан-росіян, які робили великий вплив на політику цих місій що до українського питання... Союзні місії мені поставили умови, які резюмировались на постулаті федерації з Росією. Я розумів дуже добре ту небезпеку, яку несло таке політичне вимагання, але переслідуючи перед усім вищу мету [–] підтримувати лад в державі, яку я збудував, я схилився проти свого серця перед домаганнями союзників і оголосив федерацію з Росією.

Я мушу вам сказати, що в цей момент Україна була державою в стані організації, але вже майже організованою. [...] Однак моя декларація йшла проти почуття багатьох українців. Я покинув країну» [65, с. 68].

У день виходу федеративної Грамоти гетьмана Директорія у Білій Церкві, підтримана розквартированими в місті Січовими стрільцями, заявила про перебирання верховної влади в країні на себе, необхідність нищення «доценту» гетьманської влади, а самого П. Скоропадського було оголошено «поза законом».

Наступного дня, 15 листопада, уряд заслухав і прийняв пропозицію голови Ради Міністрів С. Гербеля «довести до відома представників держав Згоди в Яссах, випущене від Ради Міністрів урядове повідомлення і просити їх надіслати на Україну свого дипломатичного представника і військові частини» [45, арк. 45–45 зв.]. Виробити зазначений текст було доручено новому міністрові закордонних справ Г. Афанасьєву. У запиті, зокрема, мало би йтися про прохання спрямувати в Україну дипломатичного представника Антанти (хоча би в ранзі генерального консула), а також два батальйони військ для Києва і два батальйони для Одеси.

За кілька днів про гетьманську федеративну Грамоту та про утворення нового проантантівського уряду С. Гербеля телеграмою з Києва дізналися у Яссах. У повідомленні також додавалося про співпрацю антигетьманських заколотників-соціалістів з більшовиками й зазначалося, «що сили повстанців невеликі, що німці ставляться до руху байдуже й що прихід невеликого відділу може змінити напрямок подій і спинити розвиток повстання» [31, с. 300]. І. Коростовець негайно передав ці відомості Маркізу де-Белльоа, проте західні держави-переможці вже переймалися власними повоєнними проблемами.

Наступною телеграмою гетьман відкликав свого посланця до Києва. «У моїм купе перед від'їздом несподівано з'явився Антонович, котрий був призначений Гетьманом, як мій радник при Українському Посольстві в Америці, – згадував І. Коростовець. – З його слів виходило, що дипломати Антанти його дуже ласкаво прийняли й одобрили почини тих, що його послали. Таким чином і тут була якась подвійна бухгалтерія й шпигунство. Я міг тільки усміхнутися своїй наївності й поздоровити Антоновича з його “дипломатичним мистецтвом”, але додав – “коли повалите Гетьмана Скоропадського, то надовго загальмуєте утворення Української Держави”. Цей Антонович був, як здається, ідейна людина й український патріот, але крайній утопіст і знаходив, що віроломство, навіть зі своїми – одна з форм дипломатії» [31, с. 300–301].

Через крутоверті тогочасного міжнародного становища в Європі та трансформації її повоєнної державографії, як і у зв'язку з внутрішньою загрозою соціальної революції, вкупі з вибухом військово-політичного заколоту, гетьманові П. Скоропадському, під шаленим тиском численних потужних і доконаних історичних факторів, довелося кардинально й поспішно змінювати проголошений раніше вектор зовнішньої політики Української Держави й вдатися до відчайдушної спроби через оголошення зміни її міжнародного статусу здобути не лише прихильність до України альянтів-переможців у Світовій війні, але й зберегти її державний суверенітет.

Прихильність Антанти до ідеї єдиної Росії, а також реальна небезпека більшовизму за умови відсутності боездатного українського війська примусили гетьмана до активізації дій щодо створення єдиного антибільшовицького фронту. Швидкоплинність і непередбачуваність подій вже не давали ані часу, ані змоги створити армію чи організувати військовий блок. Власних сил, щоб приборкати заколот, у гетьмана було замало, тим паче, що соціалісти вже роздухували вогнище народного повстання, а на півночі готували ще й більшовицьке вторгнення. П. Скоропадський шукав союзників. Ними могли стати лише Дон, Добровольча армія та країни Антанти як гаранти суверенітету Української Держави. Але саме цього

потенційні союзники й не бажали. Вихід гетьман знайшов у проголошенні 14 листопада 1918 року федерації з «білою» Росією, якої як держави на той час навіть не було. «У цій федерації, – як було зазначено у Грамоті гетьмана, – Україні належить одне з чільних місць» [14, с. 20].

Карколомність військово-політичної ситуації потребувала швидких, адекватних і рішучих дій. Виявилось, що ані П. Скоропадський, ані його оточення не були готові до таких різких і, головню, радикальних перемін у вкрай стислий час. Тож колишній бойовий генерал П. Скоропадський фактично розгубився й підпав під вплив русофільської частини свого оточення, яке досить легко навіяло йому віру в те, що за таких умов лише Антанта, а отже, і «біла» Росія (читай – Добровольча армія Збройних сил Півдня Росії та нашвидкуруч сколочені загони російських офіцерів-добровольців у Києві), стануть запорукою порятунку Гетьманату. Проте задля цього слід було переглянути статус Української Держави. Як наслідок, 14 листопада гетьман підписав Грамоту про федерацію з Росією, що остаточно позбавило його будь-якої підтримки навіть з боку українських консервативних кіл.

П. Скоропадський мав до певного часу сподівання, що Антанта змусить німців надати йому допомогу у боротьбі з заколотниками, а в подальшому, очевидно, все ж і забезпечить самоврядний статус гетьманської України щодо Росії. На яких умовах – зараз годі розмірковувати, оскільки історики поки що не мають на руках конкретних документів чи таємних угод з цього приводу. Разом з тим відомо, що П. Скоропадський все ж не вірив у перемогу німецької зброї у Першій світовій війні і як колишній бойовий російський офіцер, природно, не бажав цього, про що й не раз писав у своїх спогадах. Відомо також і те, що він, під маскою налагодження економічних відносин, намагався через нейтральні країни встановити контакти з державами Антанти, а також і про відрядження ним у Ясси спеціальної місії з цього приводу.

Утім є свідчення, що заслуговують на довіру, про те, що П. Скоропадський вже під час перших місяців свого гетьманування все ж таки мав не лише налагоджені глибоко втаємничені контакти, а й певні попередні домовленості з представниками країн Антанти, а саме – з французами та англійцями. І надзвичайно переймався їх конфіденційністю й, можна навіть сказати, боявся витоку будь-якої інформації чи то чуток з цієї теми.

Начальник особистого Штабу гетьмана Б. Стеллецький згадував, у контексті операції щодо арешту групи соціалістичних діячів (зокрема й С. Петлюри) наприкінці липня 1918 року, якої я торкався вище, що у список осіб, належних до затримання, який особисто надиктував П. Скоропадський, офіцер політичного відділу німецького Генерального штабу в Україні додав ще кілька прізвищ. Ці особи були цілковито невідомими

начальникові Власного Штабу гетьмана, але коли він приніс доповнений папір П. Скоропадському, той власноруч викреслив з доданих німецьким офіцером прізвищ двох осіб, категорично заборонивши їх чіпати. Начальник Власного Штабу голови держави, у свою чергу, передав виправлений гетьманом список до штабного Осібного відділу і, як уже зазначалося, арешти було здійснено у ту ж ніч і без зайвого галасу. Але при цьому Б. Стеллецький, не надавши важливого значення незначному виправленню у списку, забув про існування другого його примірника, який залишався у німців і до якого не було внесено правок гетьмана.

На ранок дня, в ніч на який відбулися арешти відзначених осіб, про що й було відзвітовано начальником Осібного відділу, начальник Власного Штабу гетьмана доповів П. Скоропадському, що затримання усіх осіб відбулося без інцидентів й що арешти було здійснено навіть раніше за попередньо визначений термін. За годину-другу гетьман телефоном викликав до себе Б. Стеллецького. Той застав П. Скоропадського у стані, близькому до істерики. Гетьман запевняв, що тепер він загинув («погиб»). Коли ж той дещо прийшов до тями, то з'ясувалося, що з учорашнього списку він викреслив такого собі лікаря «Х», який був його особистим агентом у зносинах із французами. Гетьман з хвилюванням сказав Б. Стеллецькому: «Адже Ви маєте зрозуміти, що я не можу обмежуватися одними німцями; що буде зі мною якщо французи їх переможуть? Я повинен підготувати себе в цьому напрямкові шляху» [56, арк. 112–114].

Тож негайно було викликано начальника Осібного відділу Д. Бусла, якому було наказано терміново виправити становище. Виявилось, що той утаємничений лікар-агент не був заарештований лише через щасливу для себе (й, очевидно, для гетьмана) випадковість, бо тієї ночі він перебував у свого приятеля у Межигір'ї. Проте німці вилучили з його помешкання усе листування. Тож начальник Осібного відділу Власного Штабу гетьмана змушений був навідатися до німців і під виглядом ознайомлення з документами, просто викрав листи, що компрометували П. Скоропадського. Нагадаю, що то був лише липень 1918 року.

Видно, як логічно виснував начальник особистого Штабу гетьмана, що П. Скоропадський далеко не був сліпим прихильником німців, але таємно підтримував зносини з французами та англійцями [56, арк. 114–116]. Варто також зауважити і на тому, що начальник Штабу німецьких військ В. фон Гренер, який залишив Україну 26 жовтня 1918 року, згодом, будучи вже ексміністром Райхсвера Ваймарської Республіки, 20 грудня 1932 року, в одному з інтерв'ю зізнався, що підозрював міністра МВС І. Кістяковського та гетьмана П. Скоропадського у проантантівських симпатіях й, зокрема, також боявся, що гетьман перейде на бік Антанти, як тільки справи Німеччини погіршаться [1, арк. 78–70].

Отже, імовірно, що обставини випуску гетьманом Грамоти про федерацію з неіснуючою «білою» Росією зовсім не є банальною поспішністю (слабкістю чи недалекістю) П. Скоропадського, а мали певні розрахунки чи навіть гарантії як для Української Держави взагалі, так і для гетьмана особисто. Ретельному додатковому прочитанню (між рядків) мусить бути піддана дослідниками й сама Грамота, зокрема й, наприклад, фраза про те, що у тій федерації Україні мало належати одне з чільних місць. Що малося на увазі й на яких паритетах з Росією? І чи не надто спрощено сучасні дослідники розглядають й оцінюють усі обставини та підтексти видання та змістово-сенсового навантаження тієї т. зв. «федеративної» Грамоти. Так само варто звернути увагу й на те, що у той час, коли супротивники гетьмана, майстерно маніпулюючи її текстом, вдало використали факт появи Грамоти на свою користь, соратники П. Скоропадського не вбачали у ній ліквідації чи загрози державності. Вони розглядали її видання як вимушений акт політичної тактики в нових умовах світового і внутрішньоукраїнського розкладу сил.

Адже недарма ж посол України в Німеччині Ф. Штейнгель у своїй телеграмі з Берліна у Берн до ексміністра іноземних справ Д. Дорошенка від 18 листопада 1918 р., повідомляючи зі слів О. Палтова про заборону Національного конгресу, призначення нового уряду і заколот Директорії, телеграфував йому також таке: «Гетьман видав послання під заступництвом Росії на федеративних принципах, причому Україна зберігає свій суверенітет» [54, арк. 20–21]. Пізніше, до речі, коли директоріальна Верховна слідча комісія УНР по розслідуванню діяльності уряду П. Скоропадського допитувала у січні 1919 року ув'язнених гетьманських міністрів, то всі без винятку заарештовані персони рішуче відхилили звинувачення у своєму прагненні зашкодити українській державності та українському народові. Що ж до питання приєднання України до Росії, що нібито мало відбутися внаслідок видання гетьманом «федеративної» Грамоти 14 листопада та встановлення нового уряду на чолі з С. Гербелем, то сам він категорично запевняв, що «приєднувати Україну до Московської Народної Республіки не збирався, а працював винятково на користь України» [48, арк. 62]. Не визнав себе винним й товариш (заступник) міністра внутрішніх справ С. Варун-Секрет, який доводив слідчим логічний і причинно-наслідковий погляд, що «за наявного розколу і розвалу Великої Росії було би навіть злочинно домагатися об'єднання з нею України, позаяк вона б розчинилася в морі великоросійської руїни» [48, арк. 21]. Дещо більше сказав міністр фінансів А. Ржепецький, який зауважив, що він «жодним чином не міг прагнути до підкорення України російській владі, вважаючи, що Українська Держава має свій уряд, свій Соїм і свої державні установи, що стосується федерації, то я вважав, що рішення цього питання мало бути оголошене Соїмом, до швидкого скликання котрого ми і прагли» [48, арк. 21].

Невдовзі, коли в березні 1919 року урядовців (С. Гербеля, В. Рейнбота, С. Варуна-Секрета, М. Гаврилова, Ю. Ненарокова, окрім А. Ржепецького) перевезли з Проскурова до Кам'янець-Подільської губерніальної в'язниці, вони звернулися з колективним листом до Директорії. У цьому листі торкнулися й питання т. зв. федералізації з Росією. «Перш за все необхідно твердо встановити, що ця самостійність і незалежність не була до сих пір встановлена у тій законній формі, тими установчими актами, котрі були б беззаперечними і визнаними іншими державами... Гетьманський уряд ні на одну хвилину не вважав себе виразником Верховної влади народу, готуючи скликання установчого Союму у лютому 1919 р. ...Ці акти [закони Української Держави. – *Авт.*] є лише виразом думок і не закладають у собі законодавчого імперативу... Для правильної оцінки політики Гетьманського уряду необхідно взяти до уваги і міжнародне становище» [48, арк. 236–241].

Отже, Сойм. Таким чином «федеративна» Грамота була нічим іншим як політичною декларацією, тактичним реверансом на угоду Антанті. Проте «де-юре» у невизначеному майбутньому все мав вирішити парламент (Соім). І не факт, що в тому майбутньому питання федерації взагалі постало б на порядку денному. Варто пригадати й те, що у III Універсалі Центральної Ради, попри проголошення УНР, також йшлося про федерацію з неіснуючого Російською Республікою [47, арк. 9]. Подібне було занотовано і в самостійницькому IV Універсалі Центральної Ради УНР від 22 січня 1918 року, у якому, зокрема, зазначалося, що майбутнім Установчим зборам – «сьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави» [55, арк. 2].

Доволі цікавим і пізнавальним з цього приводу є лист П. Скоропадського, писаний вже на вигнанні в жовтні 1919 року до М. Могилянського, у якому автор пояснює свої погляди щодо зовнішньополітичних уподобань тих часів. «Мене усі неухильно виставляють якимось ярим германофілом... Уся різниця між моїми супротивниками і мною полягає в тому, що вони незрівнянно більше, ніж я, “філи” або Entente'и або Німеччини, а по тому я достеменно не вірю у можливість відновлення Росії колишньої, а вважаю, що вона повинна бути за національностями автономною, позаяк створити цю Росію, єдність котрої спиралася би тільки на багнети і на жандармерію, немислимо й небажано, – писав П. Скоропадський у листі від 17 жовтня 1919 року – ...Що я бажав Росії – Ви знаєте зі спостережень над моєю діяльністю (союз з Доном, фінансування Донської, Астраханської, Південної, Північної армії, постачання усіх цих армій спорядженням та амуніцією, включаючи і денікінську, через допомогу котрій в мене завжди з німцями були сильніші суперечки тощо. Алексеев мене розумів, я був з ним у листуванні і гарних взаєминах). Проте, будучи ро-

сіянином, я й українець, звісно, не петлюрівської марки, і стверджую, що ніколи великоросійському урядові не вдасться впоратися з українським рухом. Стверджувати, що усе це винятково підкуп і німецька інтрига, – невірро...» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573].

Коментуючи цей лист, сам М. Могилянський, опираючись на недавні зустрічі й особисті розмови з гетьманом у Швейцарії, записав у щоденнику: «Скоропадський не централіст – він яскраво і певно стоїть за федеративний початок для утворення майбутньої Росії і не за автономію, а за федерацію, тобто за союз рівноправних частин. У цьому відношенні погляди його дуже радикальні» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573]. На заперечення ж М. Могилянського проти такого трактування федералізму і відсилання до застереження ще М. Драгомановим, П. Скоропадський усміхнено вказував своєму колишньому підлеглому, що той «надто правий», а його «лівизна» є старшою, адже «вона встигла перевірити себе і дозріти». Фактично ж, висловлена П. Скоропадським «федеративна» конфігурація є нічим іншим як теорією конфедерації⁸ і саме таке її розуміння спонукало того ж таки М. Могилянського записати у щоденнику, що «ген[ерал] Скоропадський – переконаний націоналіст-українець, бачить в національному почутті здоровий початок, вірить у майбутнє національної ідеї, не будучи зовсім сепаратистом» [13, арк. 99 зв.–118; 26, с. 573]. З відстані століть достеменно відомо лиш те, що та комбінація П. Скоропадського виявилася помилковою, не першою і не останньою в підсумку.

В Україні склалася патова ситуація – для усіх фігурантів і сил тогочасного історичного менту, позаяк ніхто вже не був у змозі зупинити вітер громадянської війни. Країну охоплював хаос, а органи державної влади на місцях – ступор і розгубленість. Заколот, власне, як організована й цілеспрямована спроба повалення влади силами військових частин, розпочався з вечора 15 листопада на ранок 16 листопада 1918 року, коли особовому складу Окремого загону Січових стрільців (ОЗСС) було оголошено про початок повстання й перехід на бік Директорії [32, с. 135]. Що ж стосується окупаційних військ, то створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ще 13 листопада ухвалила рішення про невтручання в українські внутрішні справи. 15 листопада делегація ОЗСС повідомила командування німецького гарнізону у Білій Церкві, що «цими днями почнеться український національний рух», прагнучи заручитися його нейтралітетом. Наступного дня на переговори до Білої Церкви прибули

⁸ Той же М. Могилянський, не без подиву, занотує у щоденнику: «П[анове] українські націоналісти, були б вони хоч трошки патріотичнішими, мали би обома руками триматися за ген. Скоропадського і підтримувати його як гетьмана. Вони вважали за краще занурити країну у жах анархії і віддати її свідомо в руки більшовиків, позаяк досвіду супротиву Петлюри більшовицькій армії Ремньова на початку 1918 року було сповна достатньо, аби зрозуміти, що українські соціалісти безсилні проти більшовиків» [26, с. 576].

представники Великої солдатської ради з Києва, які зустрілися з В. Винниченком, С. Петлюрою та Ф. Швецем і 17 листопада підписали угоду з «Українським республіканським правительством», за умовами якої Директорія гарантувала недоторканність і своєчасне перевезення німецьких військ за межі України, а німецька сторона зобов'язувалася не втручатися у внутрішні українські справи.

17 листопада в німецькій Раді солдатських депутатів відбулися збори, на яких до театру «Бі-ба-бо» прибуло близько 2 тис. німецьких вояків. Голова засідання Кірхнер зачитав 15 пунктів, вироблених напередодні центральним комітетом вояцької Ради. Солдатська Рада ухвалила до останньої хвилини зберігати нейтралітет, котрий міг бути скасованим лише в разі, якщо безлади набудуть серйозного характеру й заважатимуть їхній евакуації на Батьківщину, а голова зборів Кірхнер зауважив: «Ми повинні, – наголосив він, – триматися нашої мети – якомога швидше додому!» [66]. Після ж обговорення плану евакуації було також ухвалено звільнити усіх політичних і громадських осіб, що були заарештовані німцями, постановлено переглянути усі політичні процеси і звільнити усіх затриманих.

Багато ж мешканців Києва та околиць намагалися виїхати на південь, проте від 17 листопада залізничне сполучення в напрямку Одеси було заблоковано [35, с. 2]. 2 грудня 1918 року Республіканські війська спробували захопити Лису Гору, на якій було багато сховищ з порохом, динамітом та іншим військовим знаряддям. Зав'язався бій з гетьманською залогою, у який було втягнуто і німецьких вояків. Сутичка закінчилася перемир'ям між Директорією та німецьким командуванням. Республіканці використали цю паузу для облаштування та зміцнення облоги столиці й створили Осадний корпус на чолі з Є. Коновальцем.

Гетьманський уряд, звісно ж, знав про укладене перемир'я і воно неабияк бентежило міністрів, які вже 2 грудня обговорили його зміст. «... Рада Міністрів ухвалила доручити міністрові закордонних справ, по-перше, заявити письмовий протест німецькому командуванню і німецькому дипломатичному представникові, в якому вказати, що зазначена угода суперечить суверенності Української Держави, а також висловлених представником держав Згоди п. Енно принципам, в силу яких право регулювати втручання німців щодо повстанців належить українському урядові та українському Головному командуванню, – зазначалося в рішенні уряду. – По-друге, передати цей протест представникові держав Згоди, повідомивши йому текст угоди і пояснивши, зокрема, ті шкідливі для підтримки порядку на Україні наслідки, які можуть і мусять бути результатом окремих пунктів угоди» [45, арк.71–71 зв.].

Усю трагічність ситуації, що склалася в Україні на першу половину грудня 1918 року, коли набирало шалено-кривавої дійсності легендар-

не Платонове «Bellum omnium contra omnes»⁹, могли б зхарактеризувати обопільні з протиборних сторін надії на допомогу Антанти, адже з Європи вже дійшли відомості про Декларацію країн Згоди щодо підтримки влади гетьмана П. Скоропадського і необхідність майбутньої інтервенції в Україну. Ще наприкінці листопада у пресі з'явилися повідомлення, що гетьманський посланець у Румунії й колишній начальник його Власного Штабу В. Дашкевич-Горбацький телеграфував до МЗС, що, мовляв, договір між Україною і Румунією підписано після наради румунського уряду з представниками держав Згоди у Яссах. Відтак в урядових колах пояснювали це доказом симпатії Антанти до Української Держави. Подейкували також, що в МЗС нібито було отримано повідомлення, що «уповноважені держав згоди вирішили прибути до Києва 19 листопада, де вони вирішать питання про те, які військові частини слід прислати на Україну» [35, с. 2].

Столиця жила очікуванням союзників, у повітрі віяло ім'я французького начальника військової розвідки, консула Е. Енно (Emile Henno). Обидві його декларації, видані 22 листопада 1918 року в Одесі, за своїм змістовним наповненням були взаємовиключними. Так, в одній з них ішлося, що «Держави Антанти вирішили підтримувати існуючу в Києві владу, б лиці Пана Гетьмана», а в іншій вже про те, що «Держави Антанти вирішили підтримати відбудову Росії, як єдиної Держави, почату російськими патріотами» [31, с. 301]. Тож цілком слушним є зауваження досвідченого дипломата І. Коростовця, який тоді перебував у Південній Пальмірі, щодо того, що антантська дипломатія [...] мала дуже мале уявлення про те, що коїлося тоді в Росії й у Києві й що французьке військове командування в особах його представників в Одесі – Франше-д'Еспере, Ансельма та ін., боялося тільки Німеччини, було обурене проти всіх, зокрема проти Гетьмана, за зносини з нею й що взагалі ймити віру їх словам, а тим більш рахувати на їх допомогу, не можна» [31, с. 301–302]. До того ж сподівання марно підтримували й телеграмою командувача французької військової місії в Румунії та на Півдні Росії ген. А. Бертело та консула Франції в Києві з особливими повноваженнями Е. Енно, які у «зверненні до населення Півдня Росії» з румунських Ясс, ще наприкінці листопада запевняли, що «вирішили, що наші війська висадяться в Південній Росії для надання можливості її мешканцям відновити порядок» [52, арк. 1–2].

На одній із пресконференцій міністр закордонних справ Г. Афанасьєв 23 листопада заявив, що отримав від згаданого Е. Енно повідомлення про його приїзд в Україну разом з військами Антанти, а ті легко й швидкоплинно придушуть повстання заколотників. Невдовзі цю новину публічно виголосив навіть митрополит Антоній на засіданні Українського

⁹ Bellum omnium contra omnes (лат.) – війна всіх проти всіх (Платон).

церковного собору [40]. Насправді ж, як згадував відомий російський політик і публіцист В. Шульгін, який наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 року вів перемовини з союзниками в Яссах від імені Добровольчої армії Півдня Росії, засвідчував, що Е. Енно «цілком стояв на платформі “Єдиної, Неподільної”... Маючи на те повноваження чи ні, але Енно говорив від імені своєї батьківщини...» [61]. В. Шульгін, зокрема, згадував: «Ясно відчуваючи, як французький патріот, що для міцного спокою Франції їй потрібна держава, яка стояла б “в тилу” Німеччини, він мало розраховував на Польщу, а всі свої надії покладав на швидке відновлення Росії. Франція, зацікавлена в могутності Росії, повинна вигнати більшовиків саме з Москви і до того ж зробити це, спираючись на Київ. Тоді, замість вирішеного німцями “розчленування”, відновиться Єдина, Велика Росія і при тому зобов’язана Франції своїм воскресінням. Союз, укладений імператором Александром III, буде закріплений новими, ще більш тісними узами. Побоювання “реваншу”, тобто нового нападу Німеччини на Францію, на цей раз вже в союзі з Росією, відпаде само собою. Це була смілива думка, але це була думка. У той час, коли вона народилася, сили більшовиків були незначні, і французькі дивізії, що рушили б з Києва на Москву, взяли би останню навіть без Бородінського бою у всякому разі і навіть під захоплений благовіст сорока сороків Златоглавої» [59].

На нарадах у Яссах планували створити прообраз нового російського національного уряду під назвою «Російський національний комітет», на чолі якого, на думку Е. Енно, й мав стати В. Шульгін [62, с. 485]. Туди ж увійшли б такі відомі антибільшовицькі діячі, як П. Мілюков (запрошений особисто А.-Ф. де Сент-Олером), М. Маргулієс, Н. Савіч, А. Кривошеїн та інші. Місцем осідку та діяльності цього уряду мав би стати Київ. Як писав сам В. Шульгін, передбачалося, що П. Скоропадський самоусунеться від влади, а новий «уряд» розпочне мобілізацію нової Добровольчої армії і під прикриттям французів рушить на Москву. Гетьман, зі свого боку, намагався прихилити Антанту на свій бік, чим істотно дратував німців, які зрештою позбавлять його своєї підтримки. «А якби Скоропадський досидів до приїзду Енно до Києва, події в Києві, може бути, розігралися б так, як згодом розгорнулися в Одесі,.. але з іншим епілогом, – згадував В. Шульгін. – ...У всякому разі Енно так поспішав до Києва, що вже виїхав з Ясс. Але його повернули з дороги телеграмою, бо запрошені ним росіяни вже почали прибувати, і було неможливо відкрити конференцію за відсутності головного її ініціатора. Німці евакуюють “Україну”; Петлюра, таємно ними підтримуваний, тримає в облозі Київ і широко використовує по всьому Півдню елементи, готові воювати за подачку; Скоропадський намагається врятувати гетьманство, змінюючи орієнтацію; Денікін веде важку боротьбу з більшовиками в козачих областях – ось обставини, за яких пробиралися в Ясси

російські діячі. Їм, за сміливим планом Енно, слід було підхопити владу, що випадала з рук Скоропадського і, створивши під прикриттям Франції другу Добровольчу армію у Києві, кинути її на Москву» [60]. Отже, до Києва Е. Енно дістатися не зміг через блокування міста республіканцями, тож французький віцеконсул змушений був облаштуватися в Одесі, яка з того часу й стала базою для інтервенції військ Антанти.

7 грудня 1918 року П. Скоропадський затвердив постанову Ради Міністрів «про асігування в розпорядження Міністра Продовольчих Справ Г. В. Глинки 10.000.000 карб. на видатки по постачанню прибуваючих на Україну військ Держав Згоди та Одеського гарнізону» [46, арк. 26]. Варто згадати й про те, що супротивники гетьмана також усіяло намагалися заручитися підтримкою Антанти, надсилаючи до її представників своїх делегатів. При цьому заявлялося, що Директорія «безумовно стоїть на ґрунті самостійної України – і якщо може йтися про федерацію, то тільки в українських установчих зборах», однак про возз'єднання з Росією «можуть думати тільки монархісти і більшовики» [64, с. 2]. 26 листопада розвідка («особисти») гетьманського Штабу доповіла, що С. Петлюра надіслав у Ясси до представників Антанти телеграму, у якій, зокрема, він категорично заявляв: «Невже не очевидно, що за Директорією стоїть весь народ, підтримка котрого робить владу Директорії єдиною законною владою в країні» [49, арк. 195–195 зв.]. Фактично це виглядало як ультиматум і ставлення союзників-альянтів перед доконаним фактом неминучого і скорого падіння Гетьманату. Гетьманська агентура повідомляла також, що саме з надією на погодження з Антантою своєї легітимності Директорії в Україні, В. Винниченко надіслав розпорядження підпільному революційному ядру УНС у Києві до часу не здійснювати у місті жодних активних акцій, проте перебувати завше у повній бойовій готовності виступити, чітко координуючи свої дії з частинами, що наступатимуть на столицю [49, арк. 195 зв.].

Ізольований у Києві П. Скоропадський натомість мав надзвичайно обмежені можливості для маневру, за його словами: «...через дві години після перемир'я, якщо німці не підтримають, Київ буде взятий» [42, с. 319], «в цей час, не можна забувати, що кожноденно я отримував і прямо, і побічно, й офіційно, й неофіційно, що війська Entente-и ось-ось прийдуть, і усіялка за тяжка нас окриляла надією» [42, с. 319]. Виявилось, що надії були марними. Герцог Г. Лейхтенберзький, згадуючи про ті часи, зазначав, «що у Франції з Петлюрою було укладено таємну угоду про надання влади Петлюрі з Директорією, що пояснює ставлення Антанти щодо гетьмана» [33, с. 39].

11 грудня генерал В. Біскупський від імені гетьманської влади підписав угоду про здачу повстанцям Одеси, а 12 грудня під контроль директоріанців (отамана Н. Григор'єва) перейшов і Миколаїв [16, арк. 52; 17, арк. 35–37; 18, арк. 90–92; 43; 44]. Тоді ж відомий усім представник Дер-

жав Згоди Е. Енно рекомендував німецькому командуванню допомогти П. Скоропадському утримати владу [15, с. 37], проте невдовзі виявилось, що француз не має на це жодних офіційних повноважень. Не маючи чітких настанов від вищого командування щодо відносин із представниками Антанти, Н. Григор'єв виявив нерішучість. Цим скористався білогвардійський генерал П. Грішин-Алмазов, який за підтримки французького десанту змусив українські частини залишити Одесу. Згодом, коли Антанта розширила зону своєї окупації, українці відступили на лінію Тирасполь–Бірзула–Вознесенськ–Миколаїв–Херсон.

Головною метою Директорії було захоплення столиці України й спробувати легітимізувати Директорію в очах Антанти. У своїй розмові з П. Болбочаном С. Петлюра 10 грудня відверто повідомив йому, що «по мотивах політичним Директорія заінтересована, аби Київ був взятий нами як найскорше[;] так само і Одеса в зв'язку з цим мною даний наказ Полковникові Філатьєву, що командує Одеською групою, в найближчий день захопити Одесу до приходу військ Антанти» [51, арк. 21 зв.]. Справа ж з Антантою, за словами С. Петлюри, виглядала, як у Яссах посол США нібито запевнив представника УНС Г. Сидоренка, що Сполучені Штати та Великобританія «безумовно визнають Самостійну нашу Республіку при умові ліквідації гетьманщини нашими власними силами, але до приходу військ Антанти» [51, арк. 22]. Щодо Франції, то вона стояла на позиції федерації України з Росією тому, що боїться банкрутства Росії й відтак її відмови від сплати боргів, проте з погляду американського посла фінансові моменти в українській справі все ж не були визначальними.

С. Петлюра повідомив також, що 9 грудня республіканською радіостанцією у Вінниці було перехоплено радіотелеграму американського посла у Київ, у якій зазначалося, що французький консул в Одесі Е. Енно насправді не був уповноважений представляти політику Антанти щодо України [51, арк. 22 зв.]. Завданням же Директорії, зауважував С. Петлюра, «ставити Антанту перед тіми фактами, які ми будемо створювати своїми силами» [51, арк. 22 зв.]. Тож висновок з цього був очевидним – нагальна потреба у щонайшвидшому оволодінні Києвом, повалення гетьманської влади та заманіфестування перед усім світом встановлення УНР з Директорією на чолі.

Київ залишався в облозі. До останнього дня влади П. Скоропадського уряд сподівався на вдалу для себе розв'язку громадянської війни в Україні. Проте Гетьманат уже був приречений до падіння. Станом на 10 грудня 1918 року під Києвом стояло 50-тисячне республіканське військо, а останньою справжньою перешкодою на підступах до столиці залишалися німецькі війська. Тоді ж гетьман дізнався про перемир'я, яке начальник Штабу німецьких військ в Україні уклав з Директорією у Вінниці й зрозумів, «що настав кінець і що нашими військами Київ не міг бути утриманий» [42, с. 321].

11 грудня в районі Фастова, у ставці С. Петлюри, розпочалися перемовини республіканців з представники німецького верховного командування, делегатами Головної ради солдатських депутатів німецьких військ на чолі з правим соціал-демократом Кірхнером і представниками гетьманського уряду (полковником Генштабу Удовиченком та ін.) про передачу влади Директорії у столиці України. Було зауважено, що республіканський уряд веде переговори з уповноваженими представниками Антанти і на основі цього вважає, що у німецької армії немає причин перешкоджати тому, щоби директоріальні війська увійшли до Києва [57, арк. 1]. Наступного дня до перемовників приєднався секретар французького консульства у Києві Ж. де Мулен (уповноважений Антанти з реорганізації українського уряду), який діяв за вказівками консула Е. Енно з Одеси.

12 грудня у Козятині між представниками вищого німецького командування та Директорією було досягнуто остаточних домовленостей. В офіційному повідомленні вищого німецького командування щодо причин передачі столиці в руки петлюрівців зокрема зазначено: «Беручи до уваги, що в більшій частині України влада знаходиться в руках Української Директорії, і з огляду на те, що в Одесі – місці знаходження представників союзників і за присутності військ союзників – Українська Директорія також взяла владу у свої руки, між німецьким вищим командуванням і Солдатською Радою, з одного боку, та Українською Директорією – з іншого, укладено договір, за яким німецькі війська не чинитимуть опору при вступі Директорії у Київ» [30]. Відтак німці обіцяли більше не обороняти столицю України, а їхні війська мали перебувати в касарнях; українці ж гарантували їм від'їзд за межі країни. Наступного дня німці висунули умову для нейтралітету у боротьбі за українську столицю – поставляти 10 потягів на добу для від'їзду окупаційного війська до Німеччини. Тож австро-угорські й німецькі війська поспіхом залишали Україну. Не гаючи часу, республіканські загони знову наблизились до Києва. Відмова солдатського комітету (Zoldatenrat) захищати Київ стала вироком для Гетьманату.

До 15-ї год. 14 грудня практично весь Київ було опановано республіканськими військами Армії УНР, а о 16-й годині директоріанці захопили практично усією столицею [50, арк. 6–7]. У другій половині дня суботи 14 грудня 1918 року гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом [5; 34; 36; 38; 41]. У ніч на 15 грудня уся столиця України опинилася під владою республіканців. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування. *Roma deliberante Saguntum periit*¹⁰.

¹⁰ *Roma deliberante Saguntum periit* – Поки Рим зважував, Сагунт загинув (лат.).

1. АВР РФ. – Ф. 82. – Оп. 16. – 76. – Спр. 27.
2. *Борщак І.* Кар'єра одного авантюриста // Діло. – 1 квітня 1925. – Чис. 72. – С. 3.
3. *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції /марець 1917 р. – грудень 1919 р./). Ч. III. – Київ; Відень, 1920. – 535 с.
4. Відродження. – 5 листопада 1918.
5. Відродження. – 15 грудня 1918.
6. *Гай-Нижник П.* Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад // Гілея: науковий вісник. – К., 2017. – Вип. 124 (№ 9). – С. 32–43.
7. *Гай-Нижник П.* Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея: науковий вісник. – К., 2018. – Вип.138 (№ 11). Ч. 3. Політичні науки. – С. 40–57.
8. *Гай-Нижник П.* Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс-міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.) // Київська старовина. – К., 2004. – № 2 (356). – С. 119–131.
9. *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.
10. *Гай-Нижник П.* Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні // Гілея: науковий вісник. – К, 2018. – Вип. 128 (№ 1). – С. 22–38.
11. *Гай-Нижник П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.
12. *Гай-Нижник П.* Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині // Дипломатична та консульська служба вимірі особистості. – К., 2016. – С. 95–124.
13. ГА РФ. – Ф. 5787. – Оп. 1. – Спр. 6.
14. Голось Києва. – 15 (2) ноября 1918. – № 155.
15. Гражданская война на Украине 1918–1920 гг. // Сборник документов и материалов. Т. 1. Кн.2. – К.: Наукова думка, 1967. – 490 с.
16. ДАМО. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 173.
17. Там само. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 283.
18. Там само. – Ф. П-1817. – Оп. 2. – Спр. 284.
19. *Деникин А.И.* Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; Л., 1930. – С. 136–185.
20. Державний вісник. – 16 листопада 1918. – № 71.
21. *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. – 36. II, III і IV. – С. 49–65.
22. *Дорошенко Д.* Закордонна політика Української Держави у 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978. – С. 48–59.
23. *Дорошенко Д.* Історія України, 1917–1923 рр. – К.: Темпора, 2002. – Т. II. – 352 с.
24. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
25. Задання правительства // Голось Києва. – 15 ноября 1918. – С. 3.
26. Запись из дневника бывшего товарища генерального секретаря Украинской державы Н. М. Могилянского за 16 ноября 1919 г. – 10 февраля 1920 г. [9–10 февраля 1920 г.] // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – С. 566–577.
27. ІР НБУВ. Ф. 44. № 473.
28. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали. – К., 2010. – 590 с.
29. Киевская мысль. – 12 декабря 1918. – № 238.
30. Там же. – 15 декабря 1918. – № 240.
31. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – Чикаго, 1973. – С. 291–303.
32. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Чикаго, 1969. – 663 с.
33. Лейхтенбергській Г.Н. Воспоминания об «Украине». 1917–1918. – Берлин, 1921. – 52 с.
34. Летопись революции. – 1924. – № 2 (7).
35. Лучь. – 21 ноября 1918. – № 131.
36. Мир. – 15 декабря 1918.

37. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 412, [1] с.
38. Наш путь. – 15 декабря 1918.
39. Нова Рада. – 12 листопада 1918.
40. Там само. – 24 листопада 1918.
41. Отречение гетмана // Кіевская мысль. – 15 (2) декабря 1918.
42. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – 493 с.
43. Трудовая газета. – 11 декабря 1918. – № 2775.
44. Трудовая газета. – 12 декабря 1918. – № 2776.
45. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7.
46. Там само. – Спр. 92.
47. Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4.
48. Там само. – Ф. 1125. – Оп. 1. – Спр. 3.
49. Там само. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 71.
50. Там само. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 13.
51. Там само. – Оп. 5. – Спр. 12.
52. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 38.
53. Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 99.
54. Там само. – Оп. 2. – Спр. 8.
55. Там само. – Ф. 3866. – Оп. 1. – Спр. 228.
56. Там само. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 2.
57. ЦДІА України. – Ф. 346. – Оп. 2594. – Спр. 72.
58. *Шкільник М.* Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. – Торонто, 1971. – 366 с.
59. *Шульгин В.* Консул Энно // Русская газета (Париж). – 12 октября 1924.
60. Там же. – 14 октября 1924.
61. Там же. – 15 октября 1924.
62. *Шульгин В.* Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир, 2002. – 588 с.
63. Южное Слово. – 5 ноября 1918. – № 15.
64. Там же. – 14 декабря 1918. – № 51.
65. Ukrainian Military Mission in Poland // Józef Piłsudski Institute of America. F. 701/7. – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – P. 3 (Ark. 285).
66. Heute Zeit. – 18 November 1918.
67. *Horak S.* The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – New-York: Columbia University Press, 1988. – 202 p.
68. La Gazette de Lusanne. – 15 octobre 1918. – № 287
69. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA). Bd. 523. Liasse XLVII/12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar. August, 1918. Z. 7611.

Pavlo HAI-NYZHNYK,
*Doctor of History,
Head of the Department
of Historical Studies at the Research Institute
of Ukrainian Studies*

THE GEOPOLITICAL TRAP: THE HETMANATE AND THE ENTENTE (1918)

Abstract. The article describes the geopolitical position of the Ukrainian State since the proclamation of P. Skoropadsky as Hetman of all Ukraine until the ousting of the Hetmanate in 1918.

It is noted that the beginning of this period is the end of the First World War. Germany, which was an ally of the Ukrainian State, provided its troops to protect it from the Bolsheviks, is defeated. In this regard, there were a number of challenges in the foreign policy of the Hetmanate. The Ukrainian State is forced to look for ways to establish ties with the Entente countries.

The author states that first agreements were concluded with neutral states, though it was planned to establish diplomatic relations with the Entente countries. To implement this, reliance was placed on the Ukrainian Embassy in Berlin. However, later this process took place through the mediation of the French Consul E. Enno in the Romanian city of Iași. The author examines the role of I. Korostovets in the implementation of Ukrainian diplomacy.

The article provides an insight into the events that took place within the country. There was a confrontation between representatives of different parties and members of the government. The question of the need to change the legal and state status of the country and its foreign policy orientation put the country and its political elite on the brink of a split. It is analyzed the real reasons for the publication of the letters of the Hetman and their impact on internal and external challenges.

The author highlights the influence of the Directorate on the external relations of the country. Following its arrival in power, it became known that one of the main goals of the Directorate was to capture Kyiv as soon as possible for the final overthrow of the hetman's power and proclamation of the UPR with the Directorate at its head before the entire world.

Keywords: Hetmanate, Entente, Directorate, Ukrainian diplomacy, Ukrainian statehood, confrontation.